

VILKAVIŠKIO MUZIKOS MOKYKLA

Tyrimas „Bendradarbiavimo kultūra, aktualizuojant galios santykius“

2022 m. gegužės 25 d.

Įvadas

Aktualumas. Žmonės tarpusavyje bendraudami naudoja užkoduotas kalbas. Tokių kalbų žinia turėtų būti abipusiai suprantama. Priešingu atveju tai bus chaoso receptas. Tai reiškia, kad nei siuntėjas, nei gavėjas nesupras pranešimo, o nesusipratimo laipsnis bus labai pastebimas. Milleris (1963, p. 10) pažymi, kad bendraudami žmonės perkelia informaciją iš vienos vietos į kitą. Todėl informacija turėtų būti užkoduota simbolių rinkiniu. Jis priduria, kad kodas „sudarytas iš tariamų garsų, rašytinio ar bet kokio kito patogaus simbolių rinkinio“. Šie minėti diskurso aspektai taip pat yra formuojantys bendradarbiavimo kultūrą, kuri visuose procesuose lemia sėkmingumą. Pedagogų į(si)galinimas bendradarbiauti, dalyvauti komandinėje veikloje taip pat palengvina tam tikrų mokykloje vykstančių pokyčių priėmimą (Balkar, 2015). Kai eliminuojami galios disbalansai, kurie yra dar gajūs šiandieninėje mokymosi sistemoje, sklandaus bendradarbiavimo pasiekti daug lengviau. Kritinės diskurso analizės (KDA) tikslas yra dekonstruoti galią ir jos vaidmenį replikuojant arba suardant priespaudos sistemas (Rogers, 2011). Kritinis diskursas apibrėžiamas kaip „socialinė praktika, procesai ir produktai“, kuriuos sudaro viskas „nuo kalbos vartojimo iki teiginių, suteikiančių reikšmes institucijai, iki socialinių tapatybių, santykių, praktikos ir kategorijų“ (Rogers, 2011, p. 4). Fairclough suskaido galios dekonstrukciją į „galią į“, „galią viršyti“ ir „galią už nugaros“ (Fairclough, 1989). Janks (2009) teigia, kad skaitytojai turi sugebėti iššifruoti, įprasminti ir tardyti tekstą, o Gee atskiria žodžio pasirinkimą ir aiškų kalbos vartojimą arba mažąjį „d“ su visuomeniniais ir istoriniais įsitikinimais, vertybėmis, ir kontekstais, arba Didįjį „D“ (Gee, 1999). Formuodami diskurso analizę taip pat naudojames ir šiomis Gee (2010, 2011, 2013), Fairclough (2010, 2013) idėjomis:

- Diskursui yra svarbus kontekstas. Naudojame didžiojo „D“ ir mažojo „d“ diskurso sąvoką kaip įrankį, kuris vienu metu įkvepia dekodavimą su kontekstu. Šias sąvokas taikome sprendžiant tokiu klausimus kaip „Kas dominuoja?“ ir „Ar yra tarpusavio palaikymas?“
- Diskurso iš didžiosios „D“ ir mažosios „d“ samprata, kurioje galių santykiai gali atsiskleisti per oficialųjį diskursą ir neoficialiojo diskurso poziciją, dominuojančio diskurso atžvilgiu

(Mokyklos feisbuko, dokumento (mėnesio planai) informacijos lyginimas, gilinant analizę, su mokytojų refleksijomis.

- Diskursas yra kintantis arba keičiasi. N. Fairclough (2013) tai įvardina diskurso rekontekstualinimu, kai nuo galių santykio priklauso tam tikro diskurso pozicija, ar jis pasisavina kitus diskursus, ar yra tas, kurį savinasi – kolonizuoja.
- Diskursas yra susijęs su socialiniais vaidmenimis, kurie veikdami vienas kitą, formuojasi identitetą.

Straipsnyje analizuojami kokybinio tyrimo duomenys. Duomenys gauti analizuojant Vilkaviškio muzikos mokyklos (toliau – Mokyklos) feisbuke pateiktą informaciją 2020-2021 m., 2020-2021 m. Mokyklos mėnesio veiklos planus ir atvirus atsakymus, kurie laikomi refleksijomis, į pateiktą klausimą „Kaip apibūdintumėte bendradarbiavimo kultūrą Vilkaviškio muzikos mokykloje?“ Šie duomenys pasirinkti laikant juos daugiausiai informacijos teikiančiais, nes yra veikimo „šiandien“ perspektyvoje. Surinkti duomenys reprezentuojami, panaudojant „Žodžių debesų“ (kurta WordCloud programoje) vizualizaciją bei atliekant kokybinės turinio analizę. Tai įgyvendinta realizuojant šiuos žingsnius:

1 žingsnis: feisbuko žinutėse kiekviename viename yra išrašomi didžiausią informacinį svorį turintys veiksmažodžiai ir pateikiami bendraties forma; mėnesio veiklos planuose išrašomos visos mokymo(si) formos; atviri atsakymai yra priskiriami kategorijos „Bendradarbiavimo kultūra“ subkategorijoms.

2 žingsnis: skaičiuojamas didžiausią informacinį svorį turinčių veiksmažodžių bei mokymo(si) formų dažnis; kiekviena subkategorija yra iliustruojama originaliais atsakymais.

3 žingsnis: su programa WorldCloud, išryškinant dominuojančius veiksmažodžius, mokymo(si) formas sukuriama vizualizacija; suskaičiuojamas subkategorijų dažnis.

Žingsnių įgyvendinimas ir analizė pagrįsta Gee keliamais klausimais:

1 veiksmas: pasirinkite artefaktą. Ar šis artefaktas gali atskleisti galią ir nelygbę šiame artefakte? Kas yra autorius? Kas yra publika?

2 veiksmas: Koks mano artefakto kontekstas?

3 veiksmas: diskurso analizė: mažasis „d“: Ar žodžiai kartojasi visame tekste? Kokie ir kaip dažnai? (žodžių debesis). Ar tarp pasikartojančių žodžių yra šablonas? Ar yra žodžių, rodančių turėjimą, ar „mes“ prieš „juos“? (mūsų, jų, mano) – Ar vartojama subjektyvi kalba?

4 veiksmas: diskurso analizė: didelis „D.

malonumą, linksmintis, DLKŽ) ir sveikinti (23) (*1. išoriniu ženklų, žodžiu ar raštu reikšti pagarbą, vertės pripažinimą ir pan.; 2. reikšti gerus linkėjimus; 3. reikšti pritarimą, džiaugsmą, DLKŽ*) dominavimas informacijos sklaidos žinutėse akcentuoja, kad mokytojo ir mokinio bendradarbiavimo sąlyga, kuri būtina muzikinėms išraiškoms minėtų formų renginiuose, sukuria pozityvius jausmus, apibūdinamus smagumu, malonumu, linksmumu, pagarba, pritarimu. Nors šie dominuojantys veiksmažodžiai nėra sinonimiški, bet jų prasmingumas yra glaudžiai susijęs, išreiškiantis pasitenkinimą rezultatais. Pagal dažnumą trečioje vietoje esantis veiksmažodis yra dalyvauti (11) (*būti kur ar veikti drauge su kitais, DLKŽ*) reiškia bendrystę su kitais. Feisbuko žinutėse pateiktą informaciją reprezentuojantys veiksmažodžiai taip pat yra veikti (6) (*1. reikšti energiją, užsiimti kuomet, dirbti, daryti; 3. daryti poveikį; 5. reikšti galią, reikštis galiai*) ir dėkoti (6) (*reikšti padėką*). Veikti veiksmažodis jau yra savyje užšifravęs baigtinį rezultatą – paveikti, vadinasi padaryti įtaką. Įtaka yra susijusi su galia. Mokytojas dažnu atveju yra galios nešėjas, tik įtakos tikslai skiriasi. Freire'o nuomone, mokytojų ir besimokančiųjų bendradarbiavimas yra būtinas norint, kad besimokantis asmenys galėtų išsilaisvinti. Tai turėtų tapti kiekvieno mokytojo tikslu. Mokymo ir mokymosi procesas yra kolektyvinė veikla, kurioje mokytojai ir mokiniai yra žinių kūrimo partneriai, todėl mokėti padėkoti yra vertybiškai svarbu, tai apsaugo nuo egoizmo raiškos. Pianistas D. Mažintas teigia, jog „Dėkingumas - yra sudėtinis procesas: duoti, imti ir dėkoti – tai trys elementai, kurie visada eina kartu. Čia nėra jokios mistikos.“ Kiti, retesni, veiksmažodžiai feisbuko žinutėse taip pat yra išplečiantys bendradarbiavimo sampratą Mokykloje lauką: jungtis, pasidalinti, didžiutis, apdovanoti, susitikti ir kt. Be to, naudojant veiksmažodžius, dominuojantis yra III daugiskaitos asmuo (mes), kuris taip pat patvirtina apie jungties tarp mokinio ir mokytojo buvimą, siekiant tikslo kartu. Bendradarbiavimui priešiškas veiksmažodis žinutėse taip pat pasitaikė – iškovoti (3. *stengtis sunaikinti, nugalėti; stengtis laimėti, pasiekti, DLKŽ*). Bendradarbiaujant vienpusio siekio laimėti, kažką sunaikinti neturėtų būti, nes tai ne kurtų, o ardytų bendrystę, augintų egoizmą.

Bendrą tikslą laiduojančios mokymo(si) formos

Forma – tai ko nors sandara. Mūsų tiriamu atveju - mokymo(si) plėtros ir raiškos sandara, aktualizuojant bendradarbiavimo procesą. Kontekstualu tiriamos Mokyklos veiklos kryptims, kad daugiausiai mėnesio veiklos planuose tiriamu laikotarpiu įgyvendintų formų buvo – konkursų/festivalių (58) ir koncertų (38) (žr. 2 pav.).

Galimi pavieniai atvejai. Viena iš žymesnių mokymo(si) formų tiriamoje Mokykloje taip pat yra projektinė veikla. Pedagogikoje projektinė veikla suprantama kaip į procesą, aktyvią veiklą orientuota visuomeninė ir kolegiali grupės darbo, mokymosi, studijų forma (Tamošiūnas, 1999). Šią formą taip pat galime priskirti prie bendradarbiavimo tiriamoje Mokykloje įgyvendinamų pavyzdžių. Individualios veiklos atvejų, kai mokytojas individualiai ištraukia į mokymąsi, dalyvaudamas seminare, konferencijoje ar pan., yra 8. Tai nedidelis procentas lyginant su bendradarbiavimo pagrindu kuriamomis ir realizuojamomis mokymo(si) formomis. Mėnesio veiklos planų žodyne yra fiksuojamos neabejotinai bendradarbiavimo sričiai priskiriamos sąvokos – kolegialus patirties perėmimas ir mokymo(si) proceso organizavimas, kuriant dialoginį santykį. Kolegialus - atliekamas kartu su kitais tarantis ir svarstant (DLKŽ). Mokiniai ir mokytojai žinias kuria bendradarbiaudami: mokytojai kalba, bet visų pirma klauso – jei dialogo nėra, išlaisvinantis mokymasis neįmanomas (Dussel, 2019). Per dialogą mokytojai atsisako „bankinio ugdymo modelio“, kai į mokinį žiūrima kaip į tuščią gavėją, kuris turi būti užpildytas mokytojų žiniomis ir pasaulėžiūra (Freire, 2000, p. 72). Kitose, mažiau realizuojamose mokymo(si) formose, tokiose kaip posėdis, gerosios patirties sklaida, patarimai, analizė, konsultavimas, akcija ir kt., taip pat pastebima su(si)telkimo dedamųjų.

Bendradarbiauti - bendrai dirbti

Matėme, jog tiek feisbuke, tiek mėnesio veiklos planuose bendradarbiavimui priskiriamų požymių yra nemažai. Bendradarbiavimo kultūros vaizdą, daugiau apčiuopiamą, atitinkantį tikrąją padėtį geriausiai galima „išskaityti“ iš Mokyklos mokytojų pasisakymų. Mokytojų nuomonės pateiktuose atsakymuose pasiskirstė į tris subkategorijas (žr.1 lentelė):

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys atsakymai (originalūs)
Bendradarbiavimo kultūra	Pritarimas (6)	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Puikiai.</i> • <i>Gera atmosfera. Mokytojai noriai bendradarbiauja, dalinasi idėjomis, geba dirbti grupėmis.</i> • <i>Sveiki, perskaičiuosi klausimą pagalvojau, kad laukiu prasidėsiančios kiekvienos darbo dienos VMM, malonu pasisveikinti su trumpam pabendrauti su mokytojais, su administracijos darbuotojais. Tokioje aplinkoje ir bendradarbiavimas yra dalykiškas, nekeliantis streso.</i> • <i>Gerai.</i> • <i>Gera.</i> • <i>Puikiai, su visais kolegomis randu bendrą kalbą. Kiek galiu padėti padedu, kiek kiti gali, padeda man.</i>

	<p>Pritarimas su tobulėjimo perspektyva (10)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Mokyklos bendruomenėje esame susieti vieni su kitais glaudžiais ryšiais - turime mokėti bendrauti ir ta patirtimi dalytis. Bendraujant ir bendradarbiaujant darbo efektyvumą lemia aiškiai įpareigojantys veiklos tikslai, kurie didina motyvaciją imtis naujų veiklos būdų, padeda greičiau prisitaikyti prie kintančios aplinkos. Bendravimo atmosfera, susidedanti iš pasitikėjimo ir pagarbos vienas kitam, atviro minčių ir nuomonių išsakymo, suteikia galimybę bendruomenės nariams suprasti vienas kitą, jaustis saugiai, nebijoti, kad susidurs skirtingos nuomonės. Manau, kad tai yra ir siekiamybė, ir tobulėjimas - asmens ir bendruomenės.</i> • <i>Bendradarbiauti - bendrai dirbti. Kultūringai dirbti. Ne visi nori būti lygūs. Juk taip smagu vadovauti. Yra tokių su kuriais lengva daryti bet ką. Yra tokių, kuriuos geriau apeiti, nesakyti to, ką galvoji, nes įsižeis, nesupras. Yra tokių, kurie visada teisūs. Bet šiaip tai, viskas pas mus gerai. Ir darom, ir gerai darom, ir daug darom. Su visais, į kuriuos kreipiausi patarimo ar pagalbos, pavyko darniai sutarti. Vienetai nesusikalbėjimo.</i> • <i>Normali.</i> • <i>Pati bendradarbiavimo kultūra yra gera, o ar pakankamai bendradarbiaujame, manau galima visada geriau.</i> • <i>Bendradarbiavimo kultūra vyksta artimose grupėse, integruojant mokytojų tarpusavio pamokas, tačiau dažnai susiduriama ir su kolegų nedraugiškumu, kai sutampa mokiniui du dalykai tuo pačiu metu, neieškoma kompromisų, ugdytiniui duodamas spaudimas lankyti tik vieną dalyką...</i> • <i>Bendradarbiauti sekasi ne su visais kolegomis, kad tai vyktų sėkmingai, reikia turėti panašų požiūrį į vaikus, į ugdymą, į kokybę, galų gale į "laiko negailėjimą" tam, kad vaikai patirtų kuo daugiau malonių emocijų. Džiaugiuos, kad yra ne vienas, su kuriuo vyksta ir bendravimas, ir bendradarbiavimas. Su kai kuriais mokytojais kūrybinis bendradarbiavimas, kai mokiniai grodavo drauge, kai dalinosmės sėkėmėmis ir nesėkėmėmis, nutrūko mokykloje atsiradus dviems korpusams.</i> • <i>Gera ,bet visada gali būti dar geriau!</i> • <i>„... trūksta bendradarbiavimo kultūros. Darbais ir atsakomybėmis pasiskirstoma nelygiavertiškai. Dalis mokytojų labai retai, arba visai nedalyvauja metodinėje veikloje“</i> • <i>Normali.</i> • <i>Pakankama.</i>
	<p>Neigimas (1)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Nėra</i>

Dominuojanti subkategorija yra pritarimas su tobulėjimo perspektyva. Kaip tobulintini aspektai yra įvardijama nelygybė ir noras vadovauti, nedraugiškumas, atsakomybių ir darbų nevienodas pasiskirstymas, keli Mokyklos korpusai. Mokytojai pritaria, kad yra bendradarbiavimo požymių, bet vientisumo šiame procese trūksta. Džiaugiamasi bendradarbiavimo pavyzdžiais, pabrėžiamas tobulėjimo siekis, įvardinant aspektus [„...pasitikėjimo ir pagarbos vienas kitam, atviro minčių ir nuomonių išsakymo,...“][„...jaustis saugiai, nebijoti, kad susidurs skirtingos nuomonės.“] ar panaudojant labiau stereotipinę frazę „gerai, bet galima geriau“. Trečdalis iš atsakymų pateikusių mokytojų pabrėžia, jog priskiriamų

probleminių aspektų ar galimų tobulėjimo krypčių su bendradarbiavimo kultūra Mokykloje nėra. Keliuose atsakymuose yra įvardijama, kad bendradarbiavimo kultūra yra „puiki“ (puikus - 2. *labai geras, šaunus, DLKŽ*). Lemiantys pritarimą kriterijai yra: streso nebuvimas, susikalbėjimas, dalijimasis idėjomis, saugi atmosfera. Nepritarimui bendradarbiavimo kultūros buvimui Mokykloje priskiriamas 1 atsakymas, teigiantis, jog jos išvis „nėra“. Matome, iš prieš tai pateiktų atsakymų, jog bendradarbiavimo kultūros požymių yra ne vienas. Vientisa galbūt ir nepavadintume, tačiau, kad jos išvis „nėra“ irgi negalėtume teigti.

Diskusija

Švietimą ir jo atstovus, pritardami P. Freire, suvokiame kaip emancipuojančius. Žinias jis vadina dovana, kurią suteikia išmanantis neišmanantiems (Freire, 2000). Mokytojų ir besimokančiųjų bendradarbiavimas yra būtinas norint, kad besimokantis asmenys galėtų išsilaisvinti. Kaip matome, iš feisbuko ir mėnesio veiklos planų duomenų, mokymo(si) santykių turintieji pasižymi lygiateisiškumu, galios vaidmenys nėra akcentuoti. Tai kuria pozityvius jausmus. Mokytojų išreiškiamas džiaugsmas, sveikinimas dėl mokinių pasiekimų pagrindžia jų norą bendradarbiauti siekiant veikimo lygiose pozicijose. Dominuojančios patirtys konkursuose/festivaliuose ir koncertuose taip pat sustiprina mokytojo ir mokinio bendrystės buvimą procesuose. Šie duomenys „nupiešia“ šviesų, su ne vienu požymiu, kuris būdingas bendradarbiavimo kultūros dedamosios. Kitokių pamąstymų „įneša“ mokytojų refleksijos. Prieš tai buvusių duomenis, kalbant apie bendradarbiavimo kultūrą tiriamoje Mokykloje, mokytojų refleksijos nustumia į vidurio poziciją, nes dominuoja subkategorija „pritarimas su tobulėjimo perspektyva“. Kalbama apie pagalbos vieni kitiems buvimą, kultūringus santykius, bendrus siekius ir pan. Taip pat įvardijamas ir galios santykių buvimas. „Ne visi nori būti lygūs. Juk taip smagu vadovauti“ – šia mintimi yra sujungiamos vadovo ir nelygybės sąvokos, kurios kuria sampratą apie galios raišką. Vadovavimas ugdymo įstaigoje yra siejamas su besimokančiųjų vedimu link tikslų įgyvendinimo. Jį taip pat suprantame kaip mokymosi sąlygų kūrimą, kai mokytojas dalindamasis savo žiniose imasi vadovo pozicijos tam, kad praplėstų ar mokinio, ar kolegos, ar tėvų žinojimo ribas. Tačiau šis pasakymas yra priešingas išsakytoms mintims, nes kalbama apie dominavimo poziciją iškeliant save ir pažeminant kitą. Savęs ir kito (kitų) laikymas žemesniais nėra kuriantis bendradarbiavimo kultūrą. Tai įnešantis chaoso, galių sandūros su neigiamais jausmais aspektas. Tai papildoma ir minimas nesusikalbėjimas su kai kuriais kolegomis, nelygiateisis atsakomybių

pasiskirstymas, nedraugiškumas ir pan. Nors Freire'as pripažįsta, kad mokiniai įgyja sąmonę iš „vidaus“, jis pripažįsta, kad tą pačią „sąmonę“ mokytojas atskleidžia per dialoginį mokymo ir mokymosi procesą (Dussel, 2013). Dar norima sustoti prie vieno žodžio atsakymų (gera, puikiai, nėra...). Tokie atsakymai yra nenešantys informacijos svorio. Sukuriantys atmetinumo jausmą. Kyla klausimas tada, kaip su noru veikti kituose procesuose ir reflektavimo svarba. Savęs, savo ir kitų veikimo permąstymas yra svarbus kaitai. Manome, kad mokymasis kaip procesas, kurio centre – kritinės sąmonės auginimas (išsivadavimo samprata), panaikinant dominavimo logiką gali sparčiai tobulinti ir plėtoti bendradarbiavimo kultūrą.

Išvados

Kai kalbame apie tirtos Mokyklos bendradarbiavimo kultūrą, analizuojant jos viešąjį diskursą, matomas oficialus bendradarbiavimo kultūros „veidas“, tačiau ir neoficialusis kardinalių skirtumų neparodo. Mokyklos feisbuko tirtose žinutėse dominuoja bendradarbiavimo kultūros požymių buvimą pagrindžiantys veiksmazodžiai. Dažniausi mokymosi patirtis įvardijantys veiksmazodžiai yra *džiaugtis* (25) ir *sveikinti* (23), kurie kuria malonų, teigiamą, pozityviais santykiais iliustruojamą foną. *Dalyvauti* (11), *veikti* (6) – taip pat apibūdina bendrą buvimą siekiant tam tikrų tikslų. Aptariant bendrą tikslą laiduojančias mokymo(si) formas mėnesio veiklos planuose, daugiausiai įgyvendintų formų buvo – *konkursų/festivalių* (58) ir *koncertų* (38). Šių formų sėkminga realizacija negali apsieiti be mokytojo ir mokinio bendradarbiavimo bei abipusės atsakomybės. Kitos dažnesnės formos kaip *pasitarimas/susirinkimas* (19), *tinklinė pamokų stebėseną* (14), *šventė* (13) taip pat yra orientuotos į kolegialumą ir praplečia bei sustiprina bendradarbiavimo kultūros buvimą požymius tirtoje Mokykloje. Mokytojų pateiktose refleksijose dominuojanti subkategorija yra pritarimas su tobulėjimo perspektyva. Pritariama, jog bendradarbiavimo kultūros požymių mokykloje yra (pritarimas (6), pritarimas su tobulėjimo perspektyva (10): pagalba vieni kitiems, bendrų tikslų siekiai, idėjų dalybos, streso nebuvimas, gebėjimas dirbti grupėmis ir pan. Tačiau įvardijami ir tokie aspektai kaip atsakomybių nelygus pasiskirstymas, nedraugiškumas, siekis būti aukštesniame lygyje ir kt. įvardija tą minėtą tobulėjimo perspektyvą. Šie aspektai yra ne kuriantys, o dažniausiai chaosą, nesusikalbėjimą lemiantys, aktualizuojant galios santykius. Nors dėl bendradarbiavimo kultūros buvimą nepritaria tik vienas respondentas, tačiau auginantiems bendradarbiavimo kultūrą mokykloje aspektams taip pat priskirtume ir refleksyvumo bei dialogiškumo stiprinimą, turima omenyje, jog vieno žodžio

atsakymai atvirame klausime nesuteikia išsamios ir kryptingos informacijos. Dialogiškumas lemia emancipaciją ir atvirumą mokymosi procesams. Taip pat minėtinas aspektas didinant bendradarbiavimo kultūros požymius tirtoje Mokykloje yra bendradarbiavimo santykių su mokinių tėvais plėtojimas, nes tyrimo duomenys „kalbėjo“ tik apie mokytojų ir mokinių bei mokytojų tarpusavio santykius.

Literatūra

1. Balkar, B. (2015). Defining an empowering school culture (ESC): Teacher perceptions. *Educational Research*, 25(3), 205-225.
2. Dussel, E. (2013). *Ethics of liberation: In the age of globalization and exclusion*. Duke University Press.
3. Dussel, E. (2019). *The pedagogics of liberation: Latin America philosophy of education* (D. I. Becker & C. Diego, Trans.). Punctum Books.
4. Fairclough, N. (1989). *Language and power*. Longman.
5. Fairclough, N. (2010). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. New York and London: Routledge.
6. Fairclough, N. (2013). Critical discourse analysis. *The Routledge Handbook of Discourse Analysis* (Routledge Handbooks in Applied Linguistics), Gee, J. R.; Handford, M. (Eds). New York and London: Routledge, p. 9-20.
7. Freire, P. (2000). *Pedagogy of the oppressed: 50th anniversary edition*. Bloomsbury Academic.
8. Gee, J. P. (1999). *An introduction to discourse analysis: Theory and method*. Routledge.
9. Gee, P. J. (2010). *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. New York and London: Routledge.
10. Gee, P. J. (2011). Discourse Analysis: What Makes it Critical? *An Introduction to Critical Discourse Analysis in Education*, Rogers. R. (Ed.). New York and London: Routledge, p. 23—45.
11. Gee, P. J.; Handford, M. (2013). Introduction. *The Routledge Handbook of Discourse Analysis* (Routledge Handbooks in Applied Linguistics) Gee. J. P.; Handford, M. (Eds.). New York and London: Routledge, p. 371-382.
12. Miller, H. (1963). Transaction: Dewey's Last Contribution to The Theory of Learning. *Educational Theory*, 13(1), 13-28.
13. Miltenienė, L, Venclovaitytė, I. (2012). Pedagogų bendradarbiavimas inkluzinio ugdymo kontekste. *Specialusis ugdymas*, 2 (27), 99-110.
14. Rogers, R. (2011). *An introduction to critical discourse analysis in education* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates Publishers. <https://doi.org/10.4324/978020383614>
15. Tamošiūnas, T. (1999). Projektų metodas ugdymo praktikoje. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.